

ੴ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

52

ਪਰਮ ਤਾਂ ਮਜ਼ਹਬ

ਭਾਗ - 7

‘ਖੜੀ’

ਧਰਮ ਜਾਂ ਮਜ਼ਹਬ

ਭਾਗ-7

ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ 'ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ' ਹੋਇਆ 'ਹੁਕਮੁ' ਹੀ, ਕਾਇਨਾਤ ਦੇ ਜੱਰੋ-ਜੱਰੋ ਦਾ, ਆਪੋ-ਆਪਣਾ

'ਨਿਜੀ ਧਰਮੁ' ਹੈ।

ਇਸ 'ਨਿਜੀ ਧਰਮੁ' ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਨੂੰ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਹਰ ਇਕ 'ਜੀਵ', ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਆਪਣੇ ਨਾਲ

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਕਾਰ
 ਅੱਡ-ਅੱਡ ਕਿਸਮਤ
 ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮਾਹੌਲ
 ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਵਾਤਾਵਰਨ
 ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸਰੀਰਕ ਸਿਹਤ
 ਦਰਜੇ ਬਾਦਰਜੇ ਲਿਆਕਤ
 ਅੱਡ-ਅੱਡ ਧਰਮ
 ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀ ਸੰਗਤ
 ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਮਾਨਸਿਕ ਬਣਤਰ ਤੇ
 ਅਨੇਕਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਦੁਖ-ਸੁਖ

ਲੈ ਕੇ, ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ।

ਜੈਸੀ ਕਲਮ ਫੁੜੀ ਹੈ ਮਸਤਕਿ ਤੈਸੀ ਜੀਅੜੇ ਪਾਸਿ ॥

(ਪੰਨਾ-28)

ਅਖਰ ਲਿਖੇ ਸੇਈ ਗਾਵਾ ਅਵਰ ਨ ਜਾਣਾ ਬਾਣੀ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੧੨੧)

ਇਹ 'ਨਾਲ-ਲਿਖਿਆ' ਧਰਮੁ, ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਕਮਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ 'ਨਾਲ ਲਿਖੇ' ਧਰਮੁ ਨੂੰ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪ੍ਰਿਥਵੀ-ਰੂਪ 'ਧਰਮਸਾਲ' ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ, ਨਿਬੇੜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਝੇ ਅਸੂਲ ਬਣਾਏ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ —

ਇਹੁ ਸਰੀਰੁ ਸਭੁ ਧਰਮੁ ਹੈ ਜਿਸੁ ਅੰਦਰਿ ਸਚੇ ਕੀ ਵਿਚਿ ਜੋਤਿ ॥ (ਪੰਨਾ-੩੦੯)

ਗਤੀ ਰੁਤੀ ਬਿਤੀ ਵਾਰ ॥ ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਪਾਤਾਲ ॥

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਥਾਪਿ ਰਖੀ ਧਰਮ ਸਾਲ ॥

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਜੀਅ ਜੁਗਤਿ ਕੇ ਰੰਗ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਅਨੇਕ ਅਨੰਤ ॥

ਕਰਮੀ ਕਰਮੀ ਹੋਇ ਵੀਚਾਰੁ ॥ ਸਚਾ ਆਪਿ ਸਚਾ ਦਰਬਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ-੨)

ਕੁਦਰਤਿ ਤਖਤੁ ਰਚਾਇਆ ਸਚਿ ਨਿਬੇੜਣਹਾਰੇ ॥ (ਪੰਨਾ-੫੮੦)

ਅੰਦਰਿ ਰਾਜਾ ਤਖਤੁ ਹੈ ਆਪੇ ਕਰੇ ਨਿਆਉ ॥ (ਪੰਨਾ-੧੦੯੨)

ਜਿਵੇਂ ਧਰਤੀ ਇਕ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਰੁੱਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੀਜ, ਬੀਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਧਰਤੀ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਅਲੱਗ-
ਅਲੱਗ ਬੀਜਾਂ ਨੂੰ, ਪ੍ਰਭਲਤ ਕਰਕੇ, ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀ ਫਸਲ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ
ਤਰ੍ਹਾਂ, ਹਰ ਜੀਵ, ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਬੀਜ ਅਨੁਸਾਰ, ਰੱਬੀ 'ਹੁਕਮ' ਵਿਚ,
ਵੱਖ-ਵੱਖ

ਸਮੇਂ

ਦੇਸ਼

ਨਸਲ

ਧਰਮ

ਮਾਲੀ ਹਾਲਤ

ਪਰਿਵਾਰਕ ਮਾਹੌਲ

ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਾਤਾਵਰਨ

ਗੁਣ

ਅਉਗਣ

ਸਰੀਰਕ ਸਿਹਤ

ਮਾਨਸਿਕ ਲਿਆਕਤ

ਆਤਮਿਕ-ਖਿੱਚ

ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਸ਼ਾ

ਅਨੁਸਾਰ, ਆਪਣਾ ਸੰਸਾਰਕ, ਸਾਮਾਜਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਆਉਂਦਾ
ਹੈ।

ਬੀਜੁ ਬੋਵਸਿ ਭੋਗ ਭੋਗਹਿ ਕੀਆ ਅਪਣਾ ਪਾਵਏ ॥ (ਪੰਨਾ-੨੦੫)

ਦੋਸੁ ਨ ਦੀਜੈ ਕਾਹੂ ਲੋਗ ॥ ਜੋ ਕਮਾਵਨੁ ਸੋਈ ਭੋਗ ॥

ਆਪਨ ਕਰਮ ਆਪੇ ਹੀ ਬੰਧ ॥ ਆਵਨੁ ਜਾਵਨੁ ਮਾਇਆ ਧੰਧ ॥ (ਪੰ.-੮੮੮)

ਜੈਸਾ ਬੀਜੇ ਸੋ ਲੁਣੈ ਜੇਹਾ ਪੁਰਬਿ ਕਿਨੈ ਬੋਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ-੩੦੯)

ਜੇਹਾ ਕੀਤੇਨੁ ਤੇਹਾ ਹੋਆ ਜੇਹੇ ਕਰਮ ਕਮਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ-੩੩)

ਫਲੁ ਤੇਵੇਹੋ ਪਾਈਐ ਜੇਵੇਹੀ ਕਾਰ ਕਮਾਈਐ ॥

(ਪੰਨਾ-੪੯੮)

ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ 'ਮਾਹੌਲ' ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ 'ਮਾਹੌਲ' ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਨਾ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਕੁ 'ਮਾਹੌਲ' ਤਾ ਜੀਵ ਨੂੰ ਐਸੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਧਰਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕੁਝ ਐਸੇ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਅਤਿਅੰਤ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪੋ-ਆਪਣਾ ਸੰਸਾਰਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ 'ਸਹੂਲਤਾਂ' ਅਤੇ 'ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ' ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਦੁਖ-ਸੁਖ ਭੁਗਤਨ ਨਾਲ ਹੀ ਅਸੀਂ ਪਿਛਲੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਗੁੱਝਾ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਨਿਬੇੜਦੇ ਹਾਂ। ਇਉਂ ਇਹ ਕਰਮ-ਚੱਕਰ ਤੇ ਆਵਾਗਵਨ ਦਾ ਗੇੜ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਇਨਸਾਨ ਆਪ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਸ, ਪੂਰਬਲੇ ਕਰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਝੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੁਖ-ਸੁਖ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ-ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ —

ਅਹਿ ਕਰੁ ਕਰੇ ਸੁ ਅਹਿ ਕਰੁ ਪਾਏ

ਕੋਈ ਨ ਪਕੜੀਐ ਕਿਸੈ ਬਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ-੪੦੯)

ਜੇਹਾ ਬੀਜੈ ਸੋ ਲੁਣੈ ਕਰਮਾ ਸੰਦੜਾ ਖੇਤੁ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੩੪)

ਤੂ ਸੁਣਿ ਕਿਰਤ ਕਰਮਾ ਪੁਰਬਿ ਕਮਾਇਆ ॥

ਸਿਰਿ ਸਿਰਿ ਸੁਖ ਸਹੰਮਾ ਦੇਹਿ ਸੁ ਤੂ ਭੁਲਾ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੧੦੨)

ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਕਰਮ ਕਰਿ ਤਾਰਨ ਤਰਨ ਹਰਿ

ਅਵਰਿ ਜੰਜਾਲ ਤੇਰੈ ਕਾਹੂ ਨ ਕਾਮ ਜੀਉ ॥

(ਪੰਨਾ-੬੭੮)

ਸੋਈ ਕੰਮੁ ਕਮਾਇ ਜਿਤੁ ਮੁਖੁ ਉਜਲਾ ॥

(ਪੰਨਾ-੩੮੭)

ਉਪਰਲੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਦੁਖ-ਸੁਖ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ, ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਵਿਚ, ਆਪਣੇ ਹੀ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਦੁਖ ਮਿਲਣ ਤੇ, ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਣਾ ਜਾਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨੀ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਦੁਖ-ਭੁੱਖ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਰੂਪ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਖ-ਭੁੱਖ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਟੁਰਨ ਦੀ ਸਮਝ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਇਹ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ ਕੁਦਰਤੀ ਭੇਦ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ, ਤੂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੁਕਮੁ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਤੇ ਬੁੱਝ। ਦੁਖ-

ਸੁਖ ਵਿਚ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਯਾਦ ਕਰ, ਉਸਦਾ ਹੀ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰ। ਇਉਂ ਤੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇਂਗਾ।

ਜਬ ਲਗੁ ਹੁਕਮੁ ਨ ਬੂਝਤਾ ਤਬ ਹੀ ਲਉ ਦੁਖੀਆ ॥

ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਹੁਕਮੁ ਪਛਾਣਿਆ ਤਬ ਹੀ ਤੇ ਸੁਖੀਆ ॥ (ਪੰਨਾ-800)

ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਕਰੈ ਸੋਈ ਭਲ ਮਾਨਹੁ ਸੁਖਿ ਦੁਖਿ ਓਹੀ ਧਿਆਈਐ ਰੇ ॥ (ਪੰਨਾ-20੯)

ਜਾ ਦੁਖੁ ਲਾਗੈ ਤਾ ਤੁਝੈ ਸਮਾਲੀ ॥ (ਪੰਨਾ-24)

ਪ੍ਰਣਵਤਿ ਨਾਨਕੁ ਹੁਕਮੁ ਪਛਾਣੈ ਸੁਖੁ ਹੋਵੈ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ॥ (ਪੰਨਾ-94੯)

ਕੇਤਿਆ ਦੂਖ ਭੂਖ ਸਦ ਮਾਰ ॥

ਏਹਿ ਭਿ ਦਾਤਿ ਤੇਰੀ ਦਾਤਾਰ ॥ (ਪੰਨਾ-4)

ਮਨ ਮੂਰਖ ਕਾਹੇ ਬਿਲਲਾਈਏ ॥

ਪੁਰਬ ਲਿਖੇ ਕਾ ਲਿਖਿਆ ਪਾਈਐ ॥

ਦੂਖ ਸੂਖ ਪ੍ਰਭ ਦੇਵਨਹਾਰੁ ॥

ਅਵਰ ਤਿਆਗਿ ਤੂੰ ਤਿਸਹਿ ਚਿਤਾਰੁ ॥

ਜੋ ਕਛੁ ਕਰੈ ਸੋਈ ਸੁਖੁ ਮਾਨੁ ॥

ਭੁਲਾ ਕਾਹੇ ਫਿਰਹਿ ਅਜਾਨ ॥ (ਪੰਨਾ-2੮੨-2੮੩)

ਦੁਖੁ ਦਾਰੂ ਸੁਖੁ ਰੋਗੁ ਭਇਆ ਜਾ ਸੁਖੁ ਤਾਮਿ ਨ ਹੋਈ ॥ (ਪੰਨਾ-8੬੯)

ਉਪਰਲੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਨੁਕਤਾ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਰੱਬੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਜੀਵ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ, ਬਾਹਰੋਂ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਸੰਸਾਰਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਜੀਵਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਗੁਣ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਇਕੋ-ਇਕ ‘ਆਤਮਿਕ-ਧਰਮੁ’ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਬੂਤ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਭਗਤ ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ, ਫਰੀਦ, ਤਿਲੋਚਨ, ਧੰਨਾ, ਸੈਣ ਜੀ ਆਦਿ ਨੇ, ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕਮਾਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ, ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਮਾਹੌਲ, ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦਾ ਸਦਕਾ, ਅੰਤ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ‘ਇਕੋ-ਇਕ ਆਤਮਿਕ ਧਰਮੁ’ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ

ਏਕ ਨੂੰ ਤੇ ਸਭ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕਉਨ ਭਲੇ ਕੋ ਮੰਦੇ ॥ (ਪੰਨਾ-93੪੯)

ਯਾ

ਆਈ ਪੰਥੀ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ...॥ (ਪੰਨਾ-੬)

ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ, ਸਭ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ।

ਧਾਰਮਿਕ 'ਅਨੇਕਤਾ' ਨੂੰ, ਠੀਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਲਈ, ਹੇਠਲੀ ਵਿਚਾਰ ਹੋਰ ਭੀ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਕੋ ਰੱਬ ਦੀ ਰਚੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ, ਵਿਆਪਕ ਅਨੇਕਤਾ (variety) ਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਗੁਰੂ, ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼, ਭਗਤ ਨੇ ਵਡਿਆਈਆ ਤੇ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੈ। ਇਹ 'ਅਨੇਕਤਾ' ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹੈ।

ਸੁਰਜੁ ਏਕੋ ਰੁਤਿ ਅਨੇਕ ॥

ਨਾਨਕ ਕਰਤੇ ਕੇ ਕੇਤੇ ਵੇਸ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੨-੧੩)

ਏਕ ਮੂਰਤਿ ਅਨੇਕ ਦਰਸਨ ਕੀਨ ਰੂਪ ਅਨੇਕ ॥

(ਜਾਪ ਪਾ: ੧੦)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪੰਗਤੀ —

ਦੇਖੁ ਛੁਲ ਛੁਲੇ ॥ ਅੰ ਤਿਆਗਿ ਤਿਆਗੇ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੧੯੫)

ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਇਕ ਛੁੱਲ ਆਪਣੇ ਘੰਡ ਨੂੰ ਤਿਆਗਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਦੂਸਰੇ ਛੁੱਲ ਨੂੰ ਖਿੜਿਆ ਦੇਖ ਕੇ, ਖੁਦ ਖਿੜਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਜੂਨ ਦਾ ਚੋਲਾ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ, ਦੂਜੇ ਧਰਮੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖਿੜਦਾ?

ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਹੇਠਲੀ ਮਿਸਾਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਚਮੇਲੀ ਦਾ ਛੁੱਲ, ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਛੁੱਲ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਮਹਿਕ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ।

ਚਮੇਲੀ ਦਾ ਛੁੱਲ, ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਪੌਦੇ ਵਿਚ ਕੰਢੇ ਦੇਖ ਕੇ, ਉਸ ਨਾਲ ਘਰਣਾ ਅਤੇ ਨਿੰਦਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸਾਰਿਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਛੁੱਲ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨਾ-ਮਾਤਰ ਅਉਗਣਾਂ ਨੂੰ ਬੁੱਲ ਕੇ, ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਰੰਗ ਤੇ ਖੁਸ਼ਬੂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੰਡ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ

ਸਾਝ ਕਰੀਜੈ ਗੁਣਹ ਕੇਰੀ ਛੋਡਿ ਅਵਗਣ ਚਲੀਐ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੬੬)

ਦੀ ਸਾਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਸੁਤੇ-ਸਿਧ ਕਮਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ —

ਇਕ ਨਾਲ ਦਾ ਛੋਟਾ ਪਹਾੜ, ਦੂਸਰੇ ਵੱਡੇ ਪਹਾੜ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸੱਗੋਂ ਦੌਨੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸਥਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ।

ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਹੈ, ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਿਖਿਆ!

ਅੰਬਿੜ ਧਰਮੇ ॥.....

ਅਖੱਲ ਧਰਮੰ ॥

(ਜਾਪ ਪਾ: ੧੦)

ਪੂਰੇ ਕਾ ਕੀਆ ਸਭ ਕਿਛੁ ਪੂਰਾ ਘਟਿ ਵਧਿ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ ॥

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਐਸਾ ਜਾਣੈ ਪੂਰੇ ਮਾਂਹਿ ਸਮਾਂਹਿ ॥ (ਪੰਨਾ-੧੪੧੨)

ਨਿੰਦਉ ਨਾਹੀ ਕਾਹੂ ਬਾਤੈ ਏਹੁ ਖਸਮ ਕਾ ਕੀਆ ॥ (ਪੰਨਾ-੯੧੧)

ਉਪਰਲੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਫੁਰਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਰੱਬ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਪਰਵਿਰਤ 'ਹੁਕਮੁ-ਗੂਪੀ' ਨਿਯਮ ਬਿਲਕੁਲ ਮੁਕੰਮਲ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਉਣਾ ਤੇ ਛਾਲਤੂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਨੁਕਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸਾਰੇ 'ਧਰਮੁ', ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਬਣੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ —

ਕਹੂ ਹੁਏ ਕੈ ਹਿੰਦੂਆ ਗਾਇਤ੍ਰੀ ਕੋ ਗੁਪਤ ਜਪਿਓ

ਕਹੂ ਹੁਏ ਕੈ ਤੁਰਕਾ ਪੁਕਾਰੇ ਬਾਂਗ ਦੇਤ ਹੋ ॥

ਕਹੂ ਕੋਕ ਕਾਬ ਹੁਏ ਕੈ ਪੁਰਾਨ ਕੋ ਪੜ੍ਹਤ ਮਤ

ਕਤਹੂ ਕੁਰਾਨ ਕੋ ਨਿਦਾਨ ਜਾਨ ਲੇਤ ਹੋ ॥

ਕਹੂ ਬੇਦ ਰੀਤ ਕਹੂ ਤਾ ਸਿਉ ਬਿਪਰੀਤ

ਕਹੂ ਤਿਗੁਨ ਅਤੀਤ ਕਹੂ ਸੁਰਗੁਨ ਸਮੇਤ ਹੋ ॥੧੨॥

(ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ ਪਾ: ੧੦)

ਕਬਹੂ ਹੋਇ ਪੰਡਿਤੂ ਕਰੇ ਬਖਾਨੁ ॥

ਕਬਹੂ ਮੌਨਿਧਾਰੀ ਲਾਵੈ ਧਿਆਨੁ ॥

ਕਬਹੂ ਤਟ ਤੀਰਬ ਇਸਨਾਨੁ ॥

ਕਬਹੂ ਸਿਧ ਸਾਧਿਕ ਮੁਖਿ ਗਿਆਨੁ ॥....

ਜੋ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਸੋਈ ਹੋਇ ॥

ਨਾਨਕ ਦੂਜਾ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੨੨-੨੮)

ਜਿਵੇਂ —

ਸਾਰਿਆਂ ਫੁੱਲਾਂ ਵਿਚ ਪੁਸ਼ਟੂ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ।

ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਘਿਉ ਹੈ।

ਸਾਰੇ ਫਲਾਂ ਵਿਚ ਮਿਠਾਸ ਹੈ।

ਠੀਕ — ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ, ਛੁਪੇ ਹੋਏ ਦੈਵੀ ਗੁਣ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਮਹਿਕ ਮਾਣਨ ਲਈ, ਸਾਨੂੰ ਸਿਰਫ ਨਜ਼ਦੀਕ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਖੁਦਗਰਜੀ ਵਿਚ, ਫੁੱਲ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਮਹਿਕ

ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਤੋੜਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਕੰਡੇ ਚੁਭਣੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਜੇ 'ਧਰਮਾਂ' ਨਾਲ ਘਰਨਾ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕੰਡੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਚੁਭਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵੱਸ ਹੋ ਕੇ, ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਘਰਨਾ ਭਰੀ ਦਿੱਸਟੀ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਦੁਖਦਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮ ਦੇ ਗੁਣ ਸਾਂਝੇ ਕਰਨ ਲਈ, ਕੇਵਲ ਉਸ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਕ ਦਿੱਸਟੀਕੋਣ (positive approach) ਤੋਂ ਦੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਚੰਗਿਆਈ ਅਥਵਾ ਮਹਿਕ ਤੇ ਖੁਸ਼ਬੂ ਖੁਦਬੁਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ —

ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਕਹਹੁ ਮਤ ਝੂਠੇ ਝੂਠਾ ਜੋ ਨ ਬਿਚਾਰੈ ॥ (ਪੰਨਾ-੧੩੫੦)

ਵੇਦਾ ਮਹਿ ਨਾਮੁ ਉਤਮੁ ਸੋ ਸੁਣਹਿ ਨਾਹੀ ਫਿਰਹਿ ਜਿਉ ਬੇਤਾਲਿਆ ॥

(ਪੰਨਾ-੯੧੯)

ਸਾਸਤ ਬੇਦੁ ਨ ਮਾਨੈ ਕੋਇ ॥

ਆਪੋ ਆਪੈ ਪੂਜਾ ਹੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ-੯੫੧)

ਪਹਿਲਾਂ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਕਿ ਪ੍ਰਭੁ-ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣਾ ਹੀ, ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੇ ਮੁਖ 'ਧਰਮੁ' ਹੈ। ਪਰ ਇਹ 'ਮੰਜ਼ਿਲ' ਗੱਲੀਂ ਬਾਤੀਂ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿਲਸਿਲੇ ਪਉੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ, ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਾਧਨਾਵਾਂ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪਰ ਇਥੇ, ਸਾਰੇ ਬਾਹਰਲੇ ਧਰਮਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੇ ਸਾਂਝੇ ਗੁਣਾਂ ਜਾਂ ਸਿਧਾਤਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਲੋੜੀਦੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸੋਝੀ ਤੋਂ ਬਗੈਰ, ਸਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਭਟਕ ਜਾਂ ਖੁੰਝ ਜਾਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੁ-ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਾਂਗੇ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ, ਸਤ੍ਰ, ਸੰਤੋਖ, ਦਇਆ ਅਤੇ ਧੀਰਜ, 'ਧਰਮ' ਦੇ ਚਾਰ ਬੁਨਿਆਦੀ-ਗੁਣ ਜਾਂ ਪੈਰ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਧਰਮਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕਬੂਲਿਆ ਹੈ।

ਸਤਿਜੁਗਿ ਧਰਮੁ ਪੈਰ ਹੈ ਚਾਰਿ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝੈ ਕੋ ਬੀਚਾਰਿ ॥ (ਪੰਨਾ-੮੮੦)

ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਦਇਆ ਧਰਮੁ ਸੀਗਾਰੁ ਬਨਾਵਉ ॥ (ਪੰਨਾ-੮੧੨)

ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਦਇਆ ਧਰਮੁ ਸਚੁ ਇਹ ਅਪੁਨੈ ਗ੍ਰਿਹ ਭੀਤਰਿ ਵਾਰੇ ॥ (ਪੰ.-੩੨੯)

ਸਤ੍ਰ ਸੰਤੋਖੁ ਦਇਆ ਧਰਮੁ ਸੁਚਿ ਸੰਤਨ ਤੇ ਇਹ ਮੰਤੁ ਲਈ ॥ (ਪੰਨਾ-੮੨੨)

ਧੀਰਜ ਧਰਮੁ ਧਰਣੀਧਰ ਟੇਕ ॥ (ਪੰਨਾ-੬੮੯)

ਧੀਰਜੁ ਧੁਜਾ ਧਰਮੁ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇਆ ॥ (ਵਾ.ਭਾ.ਗੁ. ੧੯/੧੦)

ਧੀਰਜੁ ਧਰਮੁ ਸੰਤੋਖੁ ਦਿੜ੍ਹ ਪੈਰਾ ਹੇਠਿ ਰਹੈ ਲਿਵ ਲੀਣੀ । (ਵਾ.ਭਾ.ਗੁ. ੪/੨)

ਦਯਾ ਧਰਮ ਕਾ ਮੂਲ ਹੈ ਪਾਪ ਮੂਲ ਅਭਿਮਾਨ ॥ (ਭਗਤ ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ)

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਕਿ 84 ਲਖ ਜੂਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵ ਤਾਂ
ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਨਾਲ, ਰੱਬੀ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚ ਅਭੋਲ ਤੇ ਅਣਜਾਣੇ ਹੀ ਆਪੋ-ਆਪਣਾ
'ਧਰਮੁ' ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਭੀ 'ਧਰਮ' ਅਪਣਾ ਕੇ, ਆਪਣਾ ਖਾਣਾ,
ਪੀਣਾ, ਸੌਣਾ, ਪਹਿਨਣਾ, ਵੇਖਣਾ, ਸੁਣਨਾ, ਪੜ੍ਹਨਾ, ਸੋਚਣਾ, ਕਿਰਤ, ਕਰਮ, ਵਿਵਹਾਰ,
ਰੀਝਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਨਿਯਮਾਂ ਤੇ ਦੈਵੀ ਰੁਚੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਢਾਲਣਾ ਜਾਂ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨਾ
ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਦ-ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਦੈਵੀ-ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ
ਅਤੇ ਅਉਗਣਾਂ ਤੇ ਕਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ, ਨੀਚ ਹੈਵਾਨੀ ਸੋਚਣੀ
ਵਾਲੇ ਮਨਮੁਖਾਂ, ਸਾਕਤਾਂ ਤੇ ਦੁਰਮਤਿ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ, ਸਦਾਚਾਰੀ, ਸਚਿਆਰੇ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ
ਬਣਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ—

ਅਲਪ ਅਹਾਰ ਸੁਲਪ ਸੀ ਨਿੰਦਾ ਦਯਾ ਛਿਮਾ ਤਨ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥

ਸੀਲ ਸੰਤੋਖ ਸਦਾ ਨਿਰਬਾਹਿਬੋ ਹੈਥੋ ਤਿਗੁਣ ਅਤੀਤਿ ॥

(ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਪਾ: ੧੦)

ਕਿਰਤਿ ਵਿਰਤਿ ਕਰਿ ਧਰਮ ਦੀ ਹਥਹੁ ਦੇ ਕੈ ਭਲਾ ਮਨਾਵੈ ।

ਪਾਰਸੁ ਪਰਸਿ ਅਪਰਸਿ ਹੋਇ ਪਰ ਤਨ ਪਰ ਧਨ ਹਥੁ ਨ ਲਾਵੈ ।

(ਵਾ.ਭਾ.ਗੁ. ੬/੧੨)

ਊਠਤ ਬੈਠਤ ਸੋਵਤ ਧਿਆਈਐ ॥

ਮਾਰਗਿ ਚਲਤ ਹਰੇ ਹਰਿ ਗਾਈਐ ॥ (ਪੰਨਾ-੩੮੯)

ਜਾਲਊ ਐਸੀ ਗੀਤਿ ਜਿਤੁ ਮੈ ਪਿਆਰਾ ਵੀਸਰੈ । (ਪੰਨਾ-੫੮੦)

ਨਾ ਕੋ ਬੈਗੀ ਨਹੀ ਬਿਗਾਨਾ

ਸਗਲ ਸੰਗਿ ਹਮ ਕਉ ਬਨਿ ਆਈ ॥ (ਪੰਨਾ-੧੨੮੯)

ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਹੰਕਾਰ ਲੋਭ ਹਠ ਮੋਹ ਨ ਮਨ ਸਿਉ ਲਯਾਵੈ ।

(ਰਾਮਕਲੀ ਪਾ: ੧੦)

ਰੋਸੁ ਨ ਕਾਹੁ ਸੰਗ ਕਰਹ,॥ (ਪੰਨਾ-੨੫੯)

ਨਿੰਦਾ ਭਲੀ ਕਿਸੈ ਕੀ ਨਾਹੀ ਮਨਮੁਖ ਮੁਗਧ ਕਰੰਨਿ ॥ (ਪੰਨਾ-੨੫੫)

ਪਰ ਕਾ ਬੁਰਾ ਨ ਰਾਖਹੁ ਚੀਤ ॥

(ਪੰਨਾ-੩੮੯)

ਬਾਦੁ ਬਿਬਾਦੁ ਕਾਹੂ ਸਿਉ ਨ ਕੀਜੈ ।

(ਪੰਨਾ-੧੧੬੪)

ਆਗਾਹਾ ਕੂ ਤ੍ਰਾਘਿ ਪਿਛਾ ਫੇਰਿ ਨ ਮੁਹਡੜਾ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੦੯੯)

ਜਿਤੁ ਪੀਤੈ ਮਤਿ ਦੂਰਿ ਹੋਇ ਬਰਲੁ ਪਵੈ ਵਿਚਿ ਆਇ ॥

ਆਪਣਾ ਪਰਾਇਆ ਨ ਪਛਾਣੀ ਖਸਮਹੁ ਧਕੇ ਖਾਇ ॥

ਜਿਤੁ ਪੀਤੈ ਖਸਮ ਵਿਸਰੈ ਦਰਗਹ ਮਿਲੈ ਸਜਾਇ ॥

ਝੂਠਾ ਮਦੁ ਮੂਲਿ ਨ ਪੀਚਈ ਜੇ ਕਾ ਪਾਰਿ ਵਸਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ-੫੫੪)

ਪਰੰਤੁ ਲੋਕ-ਰੁਚੀ ਐਸੀ ਹੈ, ਕਿ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਅੰਗੁਣਾਂ ਵੱਲ ਵਧੇਰੀ ਖਿਚੀ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਸੂ ਬਿਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਪਰ ਉਠਣੋਂ, ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਪਾਉਂਦੀ ਤੇ ਰਸਾਤਲ
ਵੱਲ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:—

ਲੋਕ ਅਵਗਣਾ ਕੀ ਬੰਨ੍ਹੈ ਗੰਠੜੀ ਗੁਣ ਨ ਵਿਹਾਇੈ ਕੋਇ ॥

ਗੁਣ ਕਾ ਗਾਹਕੁ ਨਾਨਕਾ ਵਿਰਲਾ ਕੋਈ ਹੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੦੯੨)

ਪਰਮਾਰਥ ਵਿਚ, ‘ਭਗਤੀ’ ਤੇ ‘ਦੈਵੀ ਗੁਣ’ ਇਕੱਠੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਹਨ।

ਵਿਣੁ ਗੁਣ ਕੀਤੇ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ-੪)

ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ, ਅਨੇਕਾਂ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ

ਪ੍ਰਭੂ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ

ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਾਲਾਹ

ਮਨ ਨੂੰ ਖੋਜਣਾ ਤੇ ਘੜਨਾ

ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸੁਕਰ

ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਭੈ

ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿੱਚ ਬੈਰਾਗ

ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ

ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ

ਸਾਧ-ਸੰਗਤ

ਹੀ, ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ, ਸਤੁ ਸੰਤੋਖ, ਦਇਆ, ਧੀਰਜ ਆਦਿ ਦੈਵੀ ਗੁਣ ਨਹੀਂ
ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕ ਝੂਠ, ਤਿਸ਼ਨਾ, ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ,
ਕ੍ਰੋਧ, ਘਿਰਨਾ, ਈਰਖਾ, ਦਵੈਤ, ਤਾਂਸ਼ ਆਦਿ ਅਉਗਣਾਂ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੋ
ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ, ਸਮੁਚੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ-ਵਾਤਾਵਰਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿੰਨ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਸੂਲ :—

ਨਾਮ ਜਪਣਾ

ਵੰਡ ਛਕਣਾ

ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ

ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੜਾ ਕੇ, ਸੱਚੀ-ਸੁਚੀ ਜੀਵਨ-ਸੇਧ ਦਿੱਤੀ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ-੨)

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ ॥ (ਪੰਨਾ-੧੨੪੫)

ਜਪਿ ਮਨ ਨਾਮੁ ਏਕੁ ਅਪਾਰੁ ॥

ਪ੍ਰਾਨ ਮਨੁ ਤਨੁ ਜਿਨਹਿ ਦੀਆ ਰਿਦੇ ਕਾ ਆਧਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ-੪੧)

ਉਦਮੁ ਕਰੇਦਿਆ ਜੀਉ ਤੂੰ ਕਮਾਵਦਿਆ ਸੁਖ ਭੁੰਚੁ ॥ (ਪੰਨਾ-੫੨੨)

ਨਾਮਾ ਕਹੈ ਤਿਲੋਚਨਾ ਮੁਖ ਤੇ ਰਾਮੁ ਸੰਮ੍ਭਾਲਿ ॥

ਹਾਥ ਪਾਉ ਕਰਿ ਕਾਮੁ ਸਭੁ ਚੀਤੁ ਨਿਰੰਜਨ ਨਾਲਿ ॥ (ਪੰਨਾ-੧੩੨੫-੨੬)

ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁਨਕਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਜਿਆਦਾ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲੋਕ ਸਹੀ ਭਾਵਨਾ ਸਹਿਤ, ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਸ ਧਰਮ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ

ਮਜ਼ਲੂਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ

ਪਾਪ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ

ਜ਼ਾਲਮ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ

ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ

ਸ਼ਾਂਤ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ

ਦੁਖੀਆਂ, ਗਰੀਬਾਂ, ਅਨਾਥਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ

ਵਰਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਜੇ ਅਸੀਂ, ਇਸ ‘ਸ਼ਕਤੀ’ ਨੂੰ ਠੀਕ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦੇ, ਤਾਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ‘ਧਰਮੀ’ ਅਖਵਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ।

ਦੂਜੇ ਲੜਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ‘ਭਗਤੀ’ ਤੋਂ ਹੀ ‘ਸ਼ਕਤੀ’ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ‘ਧਰਮ’ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਅਪਨਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ, ‘ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ’ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ, ਕਿ ਇਹੀ ‘ਸ਼ਕਤੀ’ — ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ, ਅਤਿਅੰਤ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਤ੍ਰੈਗੁਣੀ ਮਾਇਕੀ-ਮੰਡਲ ਅੰਦਰ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰਚਾਰ ਦਿਮਾਗੀ ਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਚੌਬੇ ਪਦ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਵਿਚ, ਇਸ ਦਿਮਾਗੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਬਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਓਪਰਾ ਜਿਹਾ, ਦਿਮਾਗੀ ਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ, ‘ਟਾਲਮ-ਟੋਲਾ’ ਹੀ ਕਰ ਛਡਦੇ ਹਾਂ।

ਆਤਮਿਕ-ਮੰਡਲ ਦੇ ‘ਧਰਮ’ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ, ਸਿਰਫ਼ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ, ਤੱਤ-ਜੋਗ-ਕੇ ਬੇਤੇ, ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਵਿਰਲੇ ਅਨੁਭਵੀ ਗੁਰਸੁਖ-ਜਨ ਹੀ, ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਬਾਣੀ ਬਿਰਲਾਉ ਬੀਚਾਰਸੀ ਜੇ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ॥

ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਕੀ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਹੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ-੯੩੫)

ਅਨੇਕਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਨਿਸਚਿਆਂ ਤੇ ਆਧਾਰਤ, ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਕਰਮ-ਕਿਰਿਆ, ਰਵਾਇਤਾਂ, ਮਰਿਆਦਾ ਵਿਚ, ਫਰਕ, ਵਿਤਕਰਾ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ, ਲੜਾਈਆਂ, ਝਗੜੇ, ਈਰਖਾ, ਦਵੈਤ ਉਪਜਦੇ ਹਨ ਤੇ ‘ਧਾਰਮਿਕ ਮਤਾਂ’ ਵਿਚ ਮੱਤ-ਭੇਦ ਕਾਰਨ, ਕਈ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਫਿਰਕੇ ਬਣਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਸਾਏ ‘ਸਗਲ ਸੰਗਿ ਹਮ ਕਉ ਬਨ ਆਈ’ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਦੇ ਐਨ ਉਲਟ ਹੈ।

ਗੁਰੂ, ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਦਰਸਾਏ ਸਾਂਝੇ ਅੰਤਰਮੁਖੀ, ਆਤਮਿਕ ‘ਨੁਕਤੇ’, ‘ਭੇਦ’ ਜਾ ‘ਤੱਤ’ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਬੇਖਬਰ, ਅਨਜਾਣ ਜਾਂ ਅਵਸਲੇ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ ਜਾਂ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਮਚਲੇ ਹੋਏ ਬੈਠੇ ਹਾਂ।

ਪਿਛਲੇ ਜਨਮਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕਮਾਈ ਸਦਕਾ, ਟਾਵੀਂਅਂ-ਟਾਵੀਂਅਂ ਰੂਹਾਂ, ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਤ੍ਰੈਗੁਣੀ-ਮੰਡਲ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਕਰਮ-ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ‘ਸੰਤੁਸ਼ਟ’ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਧੁਰ ਕੰਦਰਾਂ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਉਚੇਰੇ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਦੇ ਅੰਤਰਮੁਖੀ, ‘ਅਨੁਭਵੀ ਧਰਮ’ ਦੀ ਸੂਖਮ ਕਾਂਖੀ ਜਾਂ ਭੁੱਖ, ਅਨਜਾਣੇ ਹੀ ਲਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸੂਖਮ ਆਤਮਿਕ ‘ਕਾਂਖੀ’ ਜਾਂ ਗੁਝੀ ‘ਧੁਰ-ਧੁਖੀ’ ਕਾਰਨ, ਜੀਵ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ, ਆਪਣੇ ਸੌਮੇ, ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਵੱਲ, ਅਨਜਾਣੇ ਹੀ ‘ਖਿੱਚ’ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸੂਖਮ ਆਤਮਿਕ ‘ਖਿੱਚ’, ਮਾਇਆ ਦੇ ਕਾਲੇ-ਬੋਲੇ ਬੱਦਲਾਂ ਹੇਠ ‘ਮੱਧਮ’ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ, ਇਹ ਗੁਝੀ ਸੂਖਮ ਭੁੱਖ, ਜੀਵ ਨੂੰ, ਅਨਜਾਣੇ ਹੀ, ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਦੇ ‘ਇਲਾਹੀ ਧਰਮ’ ਦੇ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼, 'ਸ਼ਬਦ', 'ਨਾਮ' ਵੱਲ ਉਕਸਾਉਂਦੀ, ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਤੇ ਖੋਜ ਕਰਾਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਐਸੇ ਉਤਮ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦੀ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਆਤਮਿਕ ਲਗਨ ਸਦਕਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਪਾ ਦੀ ਦਿੱਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਿਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਇਲਾਹੀ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ, ‘ਤੱਤ-ਜੋਗ-ਕੇ-ਬੇਤੇ’, ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਨਾਲ ਮੇਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਦੁਆਰਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰਮੁਖੀ, ਅਨੁਭਵੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ‘ਦਾਤ’ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤਮ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਦਲ ਕੇ ‘ਆਤਮ ਪ੍ਰਾਇਡ’ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਐਸੇ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ, ਅਗਾਹਾਂ, ਹੋਰ ਉਤਮ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦੀ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ, ਅਗਵਾਈ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ ਜਿਸ ਪਾਰਬਹਮ ਹੋਵੈ ਸਾਧ ਸੰਗ ॥

ਜਿਉ ਜਿਉ ਓਹ ਵਧਾਈਐ ਤਿਉ ਤਿਉ ਹਰਿ ਸਿਉ ਰੰਗ ॥ (ਪੰਨਾ-੨੧)

ਪੁਰਬ ਕਰਮ ਅੰਕੁਰ ਜਥੁ ਪਗਾਟੇ ਭੇਟਿਓ ਪੁਰਖ ਰਸਿਕ ਬੈਰਾਗੀ ॥

ਮਿਟਿਓ ਅੰਧੇਰੁ ਮਿਲਤ ਹਰਿ ਨਾਨਕ ਜਨਮ ਜਨਮ ਕੀ ਸੋਈ ਜਾਗੀ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੦੪)

ਸੇਈ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਮੇਲ ਜਿਨਾ ਮਿਲਿਆ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਚਿਤ ਆਵੈ ॥

(ਅਰਦਾਸ)

ਪੜਿਆ-ਪੜਾਇਆ, ਸੁਣਿਆ-ਸੁਣਾਇਆ, ਸਿਖਿਆ-ਸਿਖਾਇਆ, ਸਮਝਿਆ-ਸਮਝਾਇਆ 'ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਧਰਮ', ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਭੀ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਦਿਮਾਰੀ 'ਕਰਤਵ' ਹੈ।

ਗੁਰੂਆਂ, ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੇ ਦਰਸਾਏ ਹੋਏ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਰੂਪ 'ਨਾਮੁ', ਜਾਂ 'ਆਤਮਿਕ ਧਰਮੁ' ਦੇ ਗੁਝੇ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ, ਬੁੱਧੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ (philosophy) ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ 'ਆਤਮਿਕ-ਖੇਡ' ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਪਰੈ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਬਾਬਤ ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹਨਾ-ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਕਰੰਟ ਦੇ ਝਟਕੇ ਦਾ ਨਿਜੀ ਤਜਰਬਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਤਮਿਕ-ਮੰਡਲ ਦੇ 'ਜੀਵਨ-ਰੋ', 'ਸਬਦ', 'ਨਾਮੁ', 'ਪ੍ਰੇਮ-ਲਿਵ', ਜਾਂ 'ਆਤਮਿਕ ਧਰਮੁ', ਨੂੰ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ, ਨਿਜੀ ਤਜਰਬੇ ਦੁਆਰਾ, 'ਮਾਣਨਾ' ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਤੇ ਤੱਤ-ਗਿਆਨ ਦੇ ਭੇਦ ਦੀ ਬਾਬਤ, ਨਿਰਾਪੁਰਾ ਦਿਮਾਗੀ ਗਿਆਨ ਘੋਟਣਾ, ਬਿਲਕੁਲ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ।

ਇਹ ਗੱਲ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਬੁੱਝਣ ਦੀ ਹੈ!!

ਪੜਿਐ ਨਾਹੀ ਭੇਦੁ ਬੁਝਿਐ ਪਾਵਣਾ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੪੮)

ਇਸੇ ਅੰਤਰਮੁਖੀ 'ਆਤਮਿਕ ਧਰਮ' ਦਾ ਬਿਆਨ, ਉਪਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਜੁਗਤੀ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਫਿਰ ਭੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਅਸੋਲਕ 'ਦਾਤ', 'ਅਨੂਪ ਵਸਤੂ' ਦੇ ਅਨੰਦ, ਰੰਗ, ਰਸ, ਸੁਖ, ਸੁਆਦ ਤੋਂ, ਆਪ ਵੀ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਭੀ ਵਾਂਝਿਆਂ ਕਰ ਰਖਿਆ ਹੈ।

ਮਾਰਗਿ ਮੋਤੀ ਬੀਬਰੇ ਅੰਧਾ ਨਿਕਸਿਓ ਆਇ ॥

ਜੋਤਿ ਬਿਨਾ ਜਗਦੀਸ ਕੀ ਜਗਤੁ ਉਲੰਘੇ ਜਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੩੨੦)

ਇਸ ਅਣ-ਗਹਿਲੀ, ਅਗਿਆਨਤਾ, ਮਹਾਂਭੁੱਲ, ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਦੇ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹਨ :—

1. ਅਸੀਂ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਕਰਮ ਕਾਂਢਾਂ ਨੂੰ ਹੀ 'ਸੰਪੂਰਨ ਧਰਮ' ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਦੇ ਰੁਟੀਨ ਵਿਚ ਹੀ ਮਸਤ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਾਂ।
2. ਦਿਮਾਗੀ ਗਿਆਨ ਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ, ਅਸੀਂ ਨਿਜੀ ਮਾਇਕੀ ਸੁਆਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਹੀ 'ਸਾਧਨ' ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।
3. ਤੈ-ਗੁਣੀ ਹਉਮੈ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਵਾਲੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਹੀ, ਅੰਤਿਮ ਧਾਰਮਿਕ ਮੰਜ਼ਿਲ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਹਾਂ।
4. ਚੌਥੇ ਪਦ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਦੇ ਅਨੁਭਵੀ ਇਲਾਹੀ 'ਖੇਲ' ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਸੋਝੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਗਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਨਿਸਚਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਭੁੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਦਮ ਹੈ।
5. ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ 'ਹਉਮੈ' ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਦੀ ਹਨੇਰ-ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਕਿਰਨ ਦੇ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

We have sentenced ourselves to life-long imprisonment in the solitary Dark Dungeon of our own 'ego'—without any chance of entry of rays of Divine Light.

6. ਆਪੂਰ੍ਵ ਉਸਾਰੀ ਹਉਮੈ ਦੀ 'ਹਨੇਰ' — ਕਾਲ-ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ, ਆਪੇ ਆਪਣੇ ਅਧੂਰੇ, ਗਲਤ ਤੇ ਫੌਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨਿਸਚਿਆਂ ਦੀਆਂ 'ਕਾਲੀਆਂ ਐਨਕਾਂ' ਲਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਅਸੀਂ ਲਾਹੁਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ :—

ਪਲਚਿ ਪਲਚਿ ਸਗਲੀ ਮੁਈ ਝੂਠੈ ਧੰਧੈ ਮੋਹੁ ।

(ਪੰਨਾ-੧੩੩)

ਵਾਲਾ ਬਣਾ ਰਖਿਆ ਹੈ।

ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ, ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ, ਗੁਰੂਆਂ, ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੇ ਦਰਸਾਏ ਹੋਏ ਆਤਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਾਂ ‘ਆਤਮਿਕ-ਧਰਮ’ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ਤ, ਸੀਨਾ ਬਸੀਨਾ, ਜੋਤਿ-ਨਾਲ-ਜੋਤਿ ਜਗਾਉਣ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਅਤੇ ਅਭੁੱਲ ਸਿਲਸਿਲਾ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਮੁ ਰਹਿਓ ਸਾਧੂ ਰਹਿਓ ਰਹਿਓ ਗੁਰੁ ਗੋਬਿੰਦ ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਇਹ ਜਗਤ ਮੈ ਕਿਨ ਜਪਿਓ ਗੁਰ ਮੰਤੁ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੪੨੯)

ਪਰ ਇਹ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਦੀ, ਨਿਰਾਲੀ, ਗੁਝੀ ‘ਖੇਲ’, ਕਿਸੇ ਵਿਰਲੇ ‘ਕੋਟਨ ਮਹਿ ਕੋਊ’, ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੇ ਵਰਤਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਆਤਮਿਕ ਕਿਰਨਾਂ (Divine vibrations) ਦੁਆਰਾ, ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ, ਗੈਬੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ‘ਆਤਮਿਕ ਧਰਮ’ ਦਾ ਇਲਾਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਟਹਿਕਦਾ, ਮਹਿਕਦਾ, ਪ੍ਰਕਾਸਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਐਸੇ ਜਨ ਵਿਰਲੇ ਸੰਸਾਰੇ ॥ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰਹਿ ਰਹਹਿ ਨਿਰਾਰੇ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੦੩੯)

ਅਜਿਹੇ ਕਿਸੇ ਵਿਰਲੇ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮੁਖ ਜਨ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਭਵਜਲ ਤਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :-

ਇਹ ਨੀਸਾਣੀ ਸਾਧ ਕੀ ਜਿਸੁ ਭੇਟਤ ਤਰੀਐ ॥

(ਪੰਨਾ-੩੨੦)

ਅੰਚਲੁ ਗਹਿ ਕੈ ਸਾਧ ਕਾ ਤਰਣਾ ਇਹੁ ਸੰਸਾਰੁ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੧੮)

ਅੰਚਲੁ ਗਹਿਆ ਸਾਧ ਕਾ ਨਾਨਕ ਭੈ ਸਾਗਰੁ ਪਾਰਿ ਪਰਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ-੪੩੧)

ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਕੈ ਅੰਚਲਿ ਲਾਵਹੁ ਬਿਖਮ ਨਦੀ ਜਾਇ ਤਰਣੀ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੦੨)

ਸਾਡਾ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਕ ਜੀਵਨ, ਉਚਾ ਉਠਣ ਦੀ ਬਜਾਇ-ਮਾਇਕੀ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਵਿਚ ਅਜਾਂਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ :-

ਈਰਖਾ

ਦਵੈਤ

ਘਿਰਨਾ

ਹੰਕਾਰ

ਝਗੜਿਆਂ

ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤੁਅੱਸੁਬ

ਵਿਚ ਹੋਰ ਭੀ ਗਲਤਾਨ ਹੋ ਕੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਧਰਮ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ
ਪ੍ਰਗਟਾਵਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਟੂਕ-ਮਾਤਰ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ :—

ਕੋਈ ਬੁਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਇਸ ਦੀ ਨਿਖੇਂਧੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਿਸੇ 'ਧਰਮ' ਵਿਚ 'ਜੀਵ ਹਤਿਆ' ਨੂੰ ਦੀਰਘ-ਪਾਪ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ
ਵਿਚ ਜੀਵ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣੀ ਪੁੰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪਰਮਾਰਥ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼
ਅੰਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਾਸ ਖਾਣ ਜਾਂ ਨਾ ਖਾਣ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਰਾਏ ਹੈ ਅਤੇ
ਕਈਆਂ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮਾਸ ਖਾਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ
ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਮੰਦਰ ਅੰਦਰ ਨੰਗੇ ਸਿਰ, ਜੋੜੇ ਆਦਿ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਬਿਲਕੁਲ
ਮਨਾਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਹੇਠਾਂ ਚੌਕੜਾ ਮਾਰ ਕੇ ਬੈਠਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਈ
ਐਸੇ ਵੀ ਮਜ਼ਹਬ ਹਨ, ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਮੰਦਰ ਵਿਚ, ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਸਣੇ ਜੋੜੇ
ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਕੋ ਹੀ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ, ਧਰਮ ਅਪਨਾਉਣ ਦੀ ਰਸਮ ਯਾ
ਮਰਿਆਦਾ (ceremony of baptism) ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਬਾਸ, ਰਹਿਤ, ਖਾਣ,
ਪੀਣ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਹਦਾਇਤਾਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹਨ।

ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜਪ, ਤਪ, ਹਠ, ਯੋਗ, ਵਰਤ, ਤੀਰਥ-ਇਸ਼ਨਾਨ, ਸੁਚਮ, ਮੌਨ-
ਰੱਖਣ ਆਦਿ ਸਾਧਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸੇ
ਮਜ਼ਹਬ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ।

ਕੋਈ ਧਰਮ, ਰੱਬ ਨੂੰ ਦੱਖਣ ਦੇ ਪਾਸੇ ਹੀ ਵਸਦਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਰੱਬ ਨੂੰ ਕੇਵਲ
ਪੱਛਮ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਹੀ ਵਸਦਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਹਬ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸਰਗੁਣ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਹਬ ਵਿਚ ਨਿਰਗੁਣ
ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਹੈ। ਕਈ ਐਸੇ ਵੀ ਹਨ, ਜੋ ਨਿਰਗੁਣ ਅਤੇ ਸਰਗੁਣ ਦੋਨਾਂ
ਸੂਰਪਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਵਸਦਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਕਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਨੀਂਵਾਂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਧਰਮ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਦਰਜਾ
ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਦਾ ਮੁੰਡਨ ਕਰਨਾ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਰਸਮ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ
ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਇਕ ਰੋਮ ਨੂੰ ਕੱਟਣਾ, ਪੁਟਣਾ ਜਾਂ ਰੰਗਣਾ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹਿਤ ਦੇ
ਵਿਰੁੱਧ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕੋਈ ਧਰਮ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਤੀ ਚੁੱਪ ਹੈ, ਕੋਈ ਮਜ਼ਹਬ ਅਨੇਕਾਂ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ
ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਕੇਵਲ ਇਕ ਰੱਬ ਤੇ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਰਖਦਾ
ਹੈ।

ਕੋਈ ਮਜ਼ਹਬ ਰੱਬ, ਕੁਦਰਤ ਤੇ ਜੀਵ - ਆਤਮਾ ਤਿੰਨਾ ਨੂੰ ਅਨਾਦੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਅਤੇ
ਕੋਈ ਧਰਮ, ਕੇਵਲ ਰੱਬ ਨੂੰ ਹੀ ਅਨਾਦੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਖੁਲੇਆਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਧਰਮ
ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਭਰਵਾਂ ਖੰਡਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਕੋ ਹੀ ਧਰਮ ਵਿਚ, ਇਕੋ ਹੀ ਨਾਮ ਹੇਠ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ
ਪ੍ਰਚਲਤ ਹਨ। ਕਈ ਐਸੇ ਵੀ ਮਜ਼ਹਬ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ
ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਤੀ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੀ ਅਲੱਗ-
ਅਲੱਗ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਕਿੰਤੂ ਜਾਂ ਸੰਕੇ ਹਨ।

ਉਪਰਲੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ
ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਰੱਬ, ਕੁਦਰਤ, ਜੀਵ-ਆਤਮਾ, ਮਾਇਆ, ਸਬਦ, ਨਾਮੁ,
ਬਾਣੀ, ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ, ਅਵਤਾਰ, ਸਾਧ, ਸਵਰਗ, ਨਰਕ, ਪਾਪ, ਪੁੰਨ, ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਧਨਾ,
ਜਪ, ਤਪ, ਹਠ, ਯੋਗ, ਕਰਮ-ਕਿਰਿਆ, ਲਿਬਾਸ, ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਤੇ ਪੂਜਾ ਆਦਿ,
ਪ੍ਰਤੀ, ਆਪਸ ਵਿਚ, ਵਿਰੋਧੀ (contradictory) ਵਿਚਾਰ ਹਨ।

ਐਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਚਾਰ, ਨਵੇਂ ਜਗਿਆਸ਼ਾਅਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਰੱਬ, ਧਰਮ
ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਧਨਾ ਪ੍ਰਬਾਇ, ਅਨੇਕ ਸੰਕੇ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਤਮਿਕ
ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਰੋੜੇ ਅਟਕਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ 'ਦੁਬਿਧਾ' ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ
ਹੈ, ਕਿ ਕਈ ਸ਼੍ਰਧਾਲੂ ਇਕੋ-ਇਕ ਸਾਂਝੇ 'ਆਤਮਿਕ ਧਰਮ' ਤੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਦੁਰੇਡੇ ਚਲੇ
ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

(ਚਲਦਾ.....)

© ਸਭ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ ।

ਏਸੇ ਕਲਮ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰੁ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ 132 ਲੇਖ (13 ਕਿਤਾਬਾਂ) ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਤਰਜਮਾ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਲੇਖ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਅਭਿਆਸ ਕਮਾਈ ਦੇ ਅੱਠ ਦਿਨਾਂ ਜਪ-ਤਪ ਸਮਾਗਮ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬ੍ਰਹਮ-ਬੁੰਗਾ, ਪਿੰਡ ਦੋਦੜਾ ਵਿਖੇ ਮਾਰਚ, ਸਤੰਬਰ ਅਤੇ ਦਸੰਬਰ (20-30) ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ, ਦੱਖਣੀ ਬਾਈਪਾਸ ਦੋਰਾਹਾ ਵਿਖੇ ਹਰ ਸਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ, ਦੱਖਣੀ ਬਾਈਪਾਸ ਦੋਰਾਹਾ ਵਿਖੇ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸਮਾਗਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ 15-15 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅਰਸੇ ਬਾਅਦ, ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਸਮਾਗਮ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਫਤਾਵਾਰੀ ਸਮਾਗਮ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਿੰਡ ਦੋਦੜਾ, ਬੁਢਲਾਡਾ-ਸੁਨਾਮ, ਬਰਾਸਤਾ (ਵਾਈਆ) ਜਖੇਪਲ ਲਿੰਕ ਰੋਡ ਤੇ ਹੈ। ਚਾਹਵਾਨ ਸੱਜਣ ਇਹ ਲੇਖ ਅਤੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਤੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ : -

Website : www.brahmbungadodra.org

E-mail : info@brahmbungadodra.org

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ

ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ : ਦੋਦੜਾ

ਤਹਿਸੀਲ-ਬੁਢਲਾਡਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮਾਨਸਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਫੋਨ : 073074-55097, 01652-255097, 99149-55098

❖ ਸ਼ਾਖਾ ❖

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ (ਦੋਦੜਾ)

ਦੱਖਣੀ ਬਾਈ ਪਾਸ, ਦੋਰਾਹਾ

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪੰਜਾਬ

ਫੋਨ : 073074-55098, 01628-258697, 099149-55098

❖ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ❖

ਸੈਕ੍ਰੈਟਰੀ, ਬ੍ਰਹਮ-ਬੁੰਗਾ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)

ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ : ਦੋਦੜਾ

ਤਹਿਸੀਲ-ਬੁਢਲਾਡਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮਾਨਸਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਫੋਨ : 73074-55096